

МИЛИЦА ТОШИЋ
МИЛИЦА ВЕСКОВИЋ АНЂЕЛКОВИЋ
ВЛАДАН ЧОКИЋ

АКАДЕМСКА ЕМИГРАЦИЈА

БЕОГРАД, 2021.

Милица Тошић, научни сарадник
Институт за медицинска истраживања, Универзитет у
Београду

Милица Весковић Анђелковић, доцент
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Владан Чокић, научни саветник
Институт за медицинска истраживања, Универзитет у
Београду

**Академска емиграција – сагледавање научно-
истраживачког рада у земљи и сарадње са
дијаспором**

**FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO**
SRBIJA

Beograd, 2021.

Наслов:

Академска емиграција – сагледавање научно-истраживачког рада у земљи и сарадње са дијаспором

Аутори:

Милица Тошић, научни сарадник
Институт за медицинска истраживања, Универзитет у
Београду

Милица Весковић Анђелковић, доцент
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Владан Чокић, научни саветник
Институт за медицинска истраживања, Универзитет у
Београду

Издавач:

Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti (MASA)

Донатор:

Фондација за отворено друштво (адреса Ресавска 22,
Београд)

Дизајн и прелом:

Соња Николић, Тијана Балтић

Место и година издања:

Београд, 2021

ISBN:

978-86-81918-04-3

**FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO**
SRBIJA

Ова публикација је настала у оквиру пројекта који реализује Мрежа академске солидарности и ангажованости, уз подршку Фондације за отворено друштво. Ставови изречени у тексту представљају ставове аутора.

САДРЖАЈ

1. Увод.....	1
2. Савремене миграције становништва Србије.....	6
3. Методологија истраживања, узорак и динамика прикупљања података.....	17
4. Мотиви и карактеристике миграције академске заједнице.....	20
5. Ставови испитаника према стању у науци у Србији.....	32
6. Умрежавање домаћих научних институција и експертске дијаспоре.....	40
7. Ставови испитаника према актуелним мерама и програмима државе.....	47
8. Закључци и препоруке.....	52
9. Литература.....	57

Увод

Миграције младог, образованог становништва привлаче пажњу научника, медија, политичара и креатора јавних политика широм света. Овај, не баш тако нов феномен, нарочито постаје занимљив након што је Светска трговинска организација изнела резултате анализе развоја привреде и економије најразвијенијих држава света. Њихове анализе показују да научна истраживања усмерена на развој јесу основна покретачка снага која детерминише обим и токове међународне трговине, кретања капитала и директних страних инвестиција, као и развој интеграционих процеса (према: Гречић, 2010). С друге стране, истраживачи из других области – политикологије, социологије и других друштвених наука – анализом политика друштава које имају највеће уделе у глобалном БДП-у, указују на приоритет креирања, ускладиштења, коришћења и трансфера знања, као неопходног услова привредног развоја. Наиме, научници се слажу у погледу тога да су знање и иновације основа свеукупног развоја друштва, а да су таленти, научници и инжењери, носиоци иновација.

Оваква запажања стручњака и истраживача подстакла су и актере одговорне за економски и друштвени развој да осмисле стратегије и акционе планове које се односе на образовано становништво, а са циљем даљег напретка и бољег положаја на светској утакмици. Уз подршку научним истраживањима и иновацијама у виду стварања бољих услова за рад домаћој академској заједници, актери земаља центра уз врло ригорозну политику за тражиоце азила и мигранте без квалификација, раде на привлачењу високообразованих и стручних миграната, највише из земаља са полупериферије, али и из неразвијених земаља света. Оваква имиграциона политика постаје водећа стратегија најразвијенијих земаља света, што је у стручној јавности познато као

„борба за таленте“. Резултат јесте прибављање људског капитала који, ако се усмери на прави начин, може постати мотор развоја друштва. С друге стране, упркос чињеници да развијене земље улажу у напредак својих стручњака, оне их охрабрују да иду на усавршавање у друге земље. Разлог лежи у чињеници да знање може да расте једино уколико се размењује са другим појединцима и ако се примењује у другим околностима. То је препознато и од стране Болоњске декларације која и налаже „мобилност студената и наставника важно средство за унапређење учења и стицања професионалних способности, које нису директан део академског наставног плана, али и за поређење различитих друштвених система и култура“ (Болоњска декларација, 1999).

Треба имати на уму и да људски капитал, уз примерена финансијска улагања ради осмишљавања и унапређивања научно-стручног рада, нових истраживања и покретања властитог бизниса, нису једини начин укључивања и развоја ове популације. Боравком у иностранству и показивањем сопствених знања и способности, упознавањем других култура и интеграцијом у друштво пријема, научници и стручњаци постају својеврсни амбасадори земље из које долазе, што утиче позитивно на развој билатералних односа државе порекла и државе пријема. Даље, заједнички рад у лабораторијама, на универзитетима, као и учешће на научно-стручним скуповима доприносе да ови појединци упознају људе и културе из целог света. На тај начин се формира социјални капитал који може по потреби да генерише људске ресурсе, било као пренос знања и информација или кроз нова финансијска улагања, посебно ако се узме у обзир могућност стварања контаката са разним фондацијама за финансирање науке и привреде.

Србија је традиционално емиграциона земља са веома бројном дијаспором широм света. Премда тачан

број становништва које живи у свету, а Србију сматра матичном земљом није познат, чињеница је да је њена дијаспора једна од најбројнијих ако се посматра у односу на становништво које живи у земљи. Као земља у развоју која је пролазила кроз дуготрајан и мучан процес трансформације друштвених односа и прилагођавања светским токовима поред друштвене кризе бележи и промене породичних односа и процесе сазревања младих у смислу њиховог самосталног живота и заснивања породица (Томановић и др, 2012). То је учинило да поред уобичајене и очекиване жеље за напретком у области којом се млади људи баве, емиграција буде и стратегија стварања независности од примарне породице. Уз то, дуготрајна криза и тешкоће путовања последњих година прошлог века (услед финансијске кризе великог дела становништва Србије и међународних санкција), стипендије и фондови су неретко посматрани као начин да се испуни потреба за новим упознавањем култура и људи (Бобић и др, 2015). То је узроковало да наша дијаспора буде богатија за велики број младог становништва које припада радном и фертилном контингенту, међу којима је велики број стручњака, а да земља Србија осети полако осипање највитаљнијег дела становништва.

На даље, сложена друштвено-политичка ситуација у којој се Србија налази сувише дуго, као и честе кризе допринели су да она, нажалост, није атрактивна дестинација за научнике и стручњаке из других држава. Насупрот томе, историја показује да је Србија расадник бриљантних умова који су постигли светске успехе, мењали човечанство и представљали своју домовину на најбољи начин. Поменимо само Теслу и Михаила Пупина.

Међутим, морамо бити свесни да то време није прошло. Ми и даље имамо одличне стручњаке широм земљине кугле, умове чији патенти покрећу науку, развој светског знања и достигнућа.

Радећи у свету научници пореклом из Србије првенствено улажу у друштва земаља дестинације. Међутим, ранија истраживања показују, да значајан број изванредних појединаца остаје везан за своју земљу и чека прилику да уложи свој капитал у виду знања и контаката у напредак своје матице. Неки од њих, вођени повољним приликама или осећањима везаности за земљу порекла, ће се вратити или су се већ вратили, а неки ће остати у нераскидивој вези са Србијом на даљину. Стога је важно да они буду препознати као битан потенцијал друштвеног развоја и да се ради на побољшању услова за њихово укључивање у све сегменте друштва.

На другој страни стоје наука и научници у земљи. Док су ови наши „експерти амбасадори“ стицали и развијали светско знање радећи у еминентним лабораторијама широм света, развијајући се уз научнике који су се већ доказали у својој бранши, користећи најновије материјале у лабораторијама, научници који су остали у земљи, радили лимитираним средствима, у специфичним друштвеним околностима, очували су домаће институције – универзитете, институте, лабораторије. Уз велике напоре и незаобилазне пропусте у очувању и надоградњи темеља српске науке, академска заједница у земљи је успела на један специфичан начин, често без довољних средстава за рад, да направи искорак у светској науци, да ствара нове генерације које ће делом опет отићи у свет. Стога је важно да домаћа академска заједница не буде заборављена.

Циљ истраживања чији ће резултати бити представљени у овој студији јесте мапирање услова за стварање подстицајног амбијента (друштвеног и економског) за развој науке у земљи, затим услова за мотивисање и подршку сарадње домаће академске заједнице и наших стручњака из дијаспоре, као и стварање услова за активно и ефективно укључивање у академску заједницу појединаца који се врате у Србију. Ради овог

циља, истраживање је имало још посебних циљева:

1. испитати мотиве и разлоге напуштања Србије, а да при томе не пођемо само од економских разлога као кључних и јединих фактора „одлива мозга“ из Србије,
2. затим важно нам је било да сазнамо ставове испитаника по питању стања науке у смислу услова за развој и генерално атмосфере у научној заједници;
3. да испитамо миграционе интенције научника који раде у Србији како бисмо евентуално могли предвидети будући егзодус ове популације
4. увидети могућност умрежавања научника у земљи и наших научника у свету у циљу научног, технолошког, економског и целокупног друштвеног развоја
5. испитати ставове ове популације према актуелним мерама власти у Србији усмерених на науку, као и прикупити предлоге за побољшање услова неопходних за напредак науке.

На почетку смо опширније, на основу доступних података из других истраживања као и са последњег Пописа из 2011. указали на стање миграција младог становништва са акцентом на високообразованој популацији. Затим је изнета методологија прикупљања података и опис узорка. Даље, на основу прикупљених података приказали смо миграционе карактеристике научне дијаспоре и потенцијалних миграната из академске заједнице као и њихове ставове о стању у науци у Србији. На крају, анализирали смо њихове ставове о мерама државе за подршку развоја науке у земљи и подршку сарадњи са научницима из дијаспоре.

Савремене миграције становништва Србије

Миграције су данас постале веома популарна тема у српској јавности као што је то већ деценијама уназад у земљама развијеног Запада. Старење становништва, континуирано ниска стопа фертилитета удружена са негативним миграционим салдом, чине да се број становника у Србији смањује, па се често и говори да сваке године наша земља остане без једног града средње величине. Најугроженија подручја су на истоку и југу земље (Бобић и др, 2015), док универзитетски и привредни центри (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, за сада бивају поштеђени. Међутим, од краја прошлог века, све више Србију напушта младо и образовано становништво¹. То значи да Србију напушта становништво које је способно за стварање породице која се традиционално сматра као основа за репродукцију становништва. Даље, можемо закључити да наша земља полако губи „мотор“ који покреће друштвену производњу и да можемо врло брзо да се нађемо у проблему недостатка радне снаге, а тиме, даље, и до нових мера неопходних за социјална давања за старе, као бисмо избегли раст стопе сиромаштва.

За разлику од нас, развијене земље пуно улажу у доношење и примену ефективних државних политика које се односи на становништво. Када је реч о младој и образованој популацији, евидентно је да је препозната као врло значајан сегмент развоја друштва, а да анализе њихових привреда указују на предности давања приоритета креирању, ускладиштењу, коришћењу и трансферу знања, као неопходних услова развоја. Стога,

¹ Истраживања еминентних институција као и подаци Пописа становништва које је 2011. године реализовао Републички завод за статистику, затим подаци Уједињених нације и Еуростата потврђују претпоставку да из Србије одлази углавном младо становништво до 40 година старости, које је у све већем броју и високообразовано.

оне пуно улажу у образовање своје омладине, па се земље центра издвајају и по уделу њихових високообразованих становника у целокупном броју светске миграционе популације (Мороквашић, 2011:16). Даље, као што је и раније речено, оне подстичу њихову мобилност са циљем прикупљања знања из целог света уз истовремени трансфер у земљу порекла.

Слично њима, последњих деценија је значајан број научника, стручњака, експерата у својој области и врхунских спортиста, отишло из Србије. Међутим, од Запада нас одваја чињеница да је велики део њих, поред одазива на бројне стипендије других држава, отишао и због потребе да живи у бољим друштвено-економским условима као и да упозна друге народе и системе. Рапидан пораст удела младог и образованог становништва у миграционој популацији Србије, бележи се од краја осамдесетих година прошлог века када је дошло до крвавог распада СФРЈ и почетка дуготрајне економске кризе у земљи. Све то је можда и подстакнуто падом социјализма и потребом уклапања у капиталистички друштвени систем (*постсоцијалистичка трансформација*²), што овдашње власти (које су проистекле из претходне владајуће номенклатуре) нису на време препознале, те је стога земља навукла антагонизам моћних држава. Тај период обележен је изузетно тешком економском и политичком ситуацијом, међународном изолацијом и санкцијама, као и ратовима на нашим просторима. Поред присилног кретања становништва углавном у оквирима граница бивше заједничке државе, овај период карактерише и одлив великог броја високообразованог становништва (интелектуалци, научници, стручњаци и експерти) који, мотивисани напуштањем ратног подручја и подизањем животног стандарда, одлазе из Србије. Највећи удео у нашој висококвалификованој дијаспори имају управо појединци који су земљу напустили баш у овом периоду. С

обзиром на дешавања на овим просторима, јасно је да је највише научника и високообразованог становништва које чини српску дијаспору отишло из Хрватске, Босне и Херцеговине и Републике Српске. Они одлазе углавном ка западним земљама – САД, Канада, Швајцарска, Немачка, земље Скандинавије (Филиповић, 2012).

Након тога следи деблокада процеса постсоцијалистичке трансформације која започиње победом опозиционих снага на локалним изборима 1996/7, а завршава се 2000. године колапсом Милошевићевог режима (Лазић, 2005). Већ крајем 1995. године, потписивањем Дејтонског споразума којим је окончан рат у Босни и Херцеговини, дошло је до укидања санкција, што је значило отварање земље према Западу. То је аутоматски олакшало исељавање из земље, које је и даље подстакнуто углавном лошим животним стандардом у Србији. Ситуација у земљи се поново погоршава након бомбардовања земље од стране чланица НАТО, да би се код народа поново родила нада након свргавања Милошевића са власти крајем 2000. године. Окончавањем његове деценијске владавине, Србија је брзо враћена у међународну заједницу, санкције су у потпуности укинуте, а почиње и да пристиже новчана помоћ. Нова политичка власт у Србији за циљ је имала „нормализовање“ капиталистичког поретка у земљи. То је значило: „стабилизацију политичког система (увођењем правила коректног политичког такмичења), учвршћивање правног система, осигурање институционалних гаранција за тржишну регулацију економије и укључење у међународни институционални (економски, политички, правни и културни) поредак“ (Лазић, 2014:25). Међутим, иако су нове власти радиле у прилог успостављања такмичарских

² Суштински, он представља процес „реинтеграције средњоевропских и источноевропских земаља у капиталистички (светски) систем“ (Лазић, 2005:122).

(релативно фер и слободних) избора и наметања одржавања капиталистичке идеолошке хегемоније у културном подсистему, у Србији се препознавало одступање од идеално-типског капиталистичког поретка (коме су најближе најбогатије земље Запада). То се највише препознаје у нашем економском подсистему. Иако је економија, упркос опстанку значајног државног сектора, трансформисана у претежно тржишну и све снажније интегрисана у међународне токове (нарочито у банкарском сектору који је скоро у целини у страном власништву), држава поред регулацијске још увек има директну економску улогу. Ово одступање од класичног модела капиталистичког поретка у дуготрајном процесу његовог достизања у литератури се назива *консолидацијом капиталистичког поретка* (Лазих, 2014).

Нови талас одласка из Србије наступа управо са сменом власти на свим нивоима, када је Србија упркос одступању од савремених трендова држава центра ипак наишла на битно измењен став Запада у односу на крај прошлог века. То се огледало у промењеном ставу, првенствено чланица Европске Уније које су примењивале „стратегије прикључивања“ Србије и пружале новчану помоћ намењену за подршку унутрашњим променама. Поред тога, све више страних инвестиција и међународна трговина доста су утицали на побољшање животног стандарда једног дела становништва. Међутим, „обичан човек у Србији остао је незадовољан“ (Антонић, 2004:33) услед изневерених очекивања у вези са поправљањем квалитета живота и достизањем нивоа из времена Титове владавине. Привреда се споро и тешко опорављала, што је утицало и на опстанак релативно тешких услова живота, нарочито ако се пореде са периодом југословенског социјализма или актуелним стандардом на Западу. Све се још додатно погоршало након 2008. када је наступила светска економска криза, која се у Србији одразила у виду драстичног смањивања

стране помоћи и инвестиција, раста незапослености и сиромаштва, као и гомилања приватних и јавних дугова (Лазих, 2014:27).

Оваква ситуација двоструко је утицала на миграционе процесе високообразованог становништва. С једне стране, подстакнути насталим обећавајући променама многи припадници високообразоване дијаспоре су се вратили у земљу са циљем пружања подршке њеном будућем просперитету. Њихово укључивање у трансформацијске процесе, потврђено је учешћем неких од припадника ове групације у власти. Међутим, још увек присутни проблеми унутар административног и правног система, неразвијене политике према повратницима, као и поменути још увек релативно тешки услови живота подстакли су неке од њих да поново напусте земљу. Такође, читаво стање друштвеног система, као и постојећи проблеми у образовном систему и лоша ситуација за науку у смислу малог издвајања из БДПа што је недовољно за средства за рад, представљају „push“ факторе данашњег исељавања младог образованог становништва. Томе треба додати и потребе за осамостаљивањем пошто је то једини начин за већину младих у Србији да се одвоје од родитеља и одлуче за усавршавање ван земље (Томановић и др, 2012). Даље, студије и рад у лабораторијама ван земље су одлична прилика за упознавање других култура, људи из свих делова света и еминентних појединаца из области којој појединци из академске заједнице припадају³. Напуштање Србије, поред тога, подстакнуто је имиграционим политикама развијених држава, које, као стратегију учешћа у „борби за таленте“ првенствено стварају програме који

³ Истраживања која су раније рађена наводе изјаве испитаника који су у значајном проценту навели управо ове мотиве за одлазак у иностранство (Филиповић, 2012; Бобић и др, 2015; Ђукић Дејановић, 2018; Весковић Анђелковић, 2019)

мотивишу, углавном стипендијама, ову популацију да промене земљу становања. Тако, иако почетак овог века карактерише велики број повратника спремних да учествују у довршавању одавно започетих процеса, српска високообразована дијаспора је и даље бројна и непрекидно добија нове чланове емиграцијом наших младих стручњака (Мојић и Петровић, 2013).

Данас, без прецизних података⁴, али на основу процена насталих анализом података које имају домаће институције, превасходно Републички завод за статистику, затим стране организације попут Светске банке, OECD, EUROSTAT, као и статистика коју објављују земље дестинације наше

⁴ Основни статистички подаци о спољним миграцијама добијају се из домаћих и страних извора. Конкретно, када је реч о спољним миграцијама Србије, подаци се добијају од Републичког завода за статистику, МУП-а на основу евиденције о промени пребивалишта, тј. пријава и одјава пребивалишта, као и од Комесаријата за избеглице који врше регистрацију присилних миграната. Од страних статистичких извора највише се користе подаци које прикупљају земље пријема (пописи и регистри становништва, подаци имиграционих служби, органи задужени за прихват избеглица итд). Од значаја су и подаци међународних организација, као што су UNHCR и ИОМ. Подаци од страних извора су теже доступни, мање обухватни и често прилагођени потребама страних корисника. Поред тога, подаци о мигрантима у домаћим и страним изворима углавном нису упоредиви, првенствено због методолошких разлога који најпре настају услед различитог дефинисања „странца“. Последњих деценија додатни проблем представљају честе промене назива држава и њене територије, пре свега зато што су подаци из страних извора приказани групно (нпр. за све државе које су биле у саставу СФРЈ), а не по ентитетима. Такође, овоме треба додати и раскорак у временским пресецима података, што податке чини додатно неупоредивим. У прилог релативности и неупоредивости ових података, навешћу само званичне податке Уједињених нација према којима је 2010. године (нема података за 2011. пошто се они објављују на 5 година) у свету било 875.960 Срба који живе ван Србије (UN, 2010) што је око 2,5 пута више од податка који је објављен након Пописа 2011, од стране Републичког завода за статистику. Наравно, овај податак које су објавиле Уједињене нације треба узети са резервом из претходно наведених разлога.

дијаспоре, процењује се да у свету изван граница Србије живи око 6 милиона људи који Србију сматрају за своју матицу (Гречић, 2010; Филиповић, 2012). Ако узмемо у обзир, да у земљи, према подацима Републичког завода за статистику живи укупно 6.945.235 лица (РЗС, 2020) примећујемо да Србија има веома велику дисперзију становништва посматрану у односу на бројност популације у земљи. Ипак, треба нагласити да око 2 милиона живи у земљама где су Срби аутохтоно становништво те се стога не могу сматрати дијаспором (бивше југословенске земље изостављајући Словенију, затим Румунија, Бугарска и Мађарска), док осталих 4 милиона живи у дијаспори.

Треба напоменути да се подаци о бројности, социо-демографским карактеристикама као и државама дестинације редовно прикупљају на Пописима становништва. Према прикупљеним подацима почевши од 1971. године, примећујемо да број припадника дијаспоре и Срба у региону стално расте, што је приказано на Табели 1. Према попису од 2011. евидентирано је 313.411 лица (Станковић, 2014). Ово одступање између процењеног броја чланова дијаспоре и броја који се наводи у извештајима са Пописа становништва, произилази из проблематичне методологије прикупљања података која је примењивана на Попису становништва 2011. Наиме, податке о лицима који бораве у иностранству давали су њихови чланови домаћинства и друга лица у матичној земљи, а не сами мигранти, тако да се поставља питање веродостојности наведених података. Многи су изостављени услед страха или неразумевања потребе да дају овакве податке о члановима домаћинства. Такође, Пописом су изостављени грађани Косова и Метохије, што је значајно изменило резултат.

Табела 1. Држављани Србије на раду/боравку у иностранству у периоду 1971 – 2011.

	1971	1981	1991	2002	2011
Укупно	203882	269012	268943	414839	313411
Аустрија	40194	62820	67060	87844	70488
Француска	27864	33559	22357	27040	20231
Немачка	93327	99686	67229	102799	55999
Швајцарска	6723	24990	37441	65751	41008
Шведска	8819	12351	9929	14049	10925
Земље Бенелукса	3520	4367	3591	9336	6243
Остале европске земље	5025	7562	11508	53745	52673
САД	5279	7352	7136	16240	13504
Аустралија	7025	6173	5065	7490	3760
Канада	2865	3679	6268	10908	6226
Остале ваневропске земље	1048	2860	3235	5761	5073
Непознато	2193	3613	28124	13876	7657
Бивше југословенске републике	-	-	-	-	19624

Извор: Станковић: 2014.

Анализа прикупљених података на Попису 2011, као што је приказано у Табели 2. нам указује на чињеницу да највише из земље одлази младо радно способно становништво које се, уз то, налази у фертилном периоду, те стога њихов одлазак оставља негативне последице у смислу утицаја на смањење бројности становништва у земљи, као и проблеме са

све мање бројним радним контингентом. Дугорочно гледано, ово ће бити веома велики проблем за земљу у блиској будућности, те стога је неопходно брзо донети и примењивати политике које би то ублажиле.

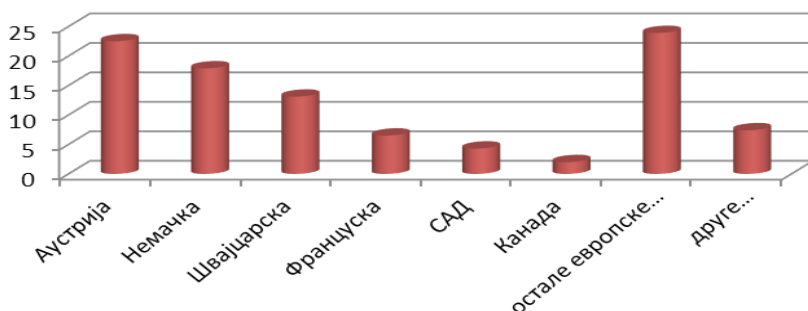
Табела 2. Велике старосне групе миграната, према регионима, попис 2011. (изражено у %)

Старост	Укупно	Србија-север			Србија - југ		
		свега	Регион Београда	Регион Војводине	свега	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
Укупно	100	100	100	100	100	100	100
0-19	22.6	18.0	19.2	16.9	24.7	25.6	23.8
20-39	38.3	42.3	41.8	42.9	36.5	37.7	35.4
40-59	30.8	30.8	31.2	30.4	30.8	29.6	31.8
60+	8.3	8.9	7.8	9.9	8.0	7.0	9.0

Извор: Станковић, 2014.

Посматрано према земљи боравка, можемо рећи да највише њих живи у традиционално емигрантским земљама Западне Европе, затим у САД и Канади. За разлику од резултата ранијих пописа становништва, када је Немачка била главна дестинација наших емиграната, данас је то Аустрија (Станковић, 2014). На Графикону 1. је приказан удео наших грађана који бораве у иностранству према земљи пријема.

Графикон 1. Боравак грађана Србије у иностранству према земљи пријема

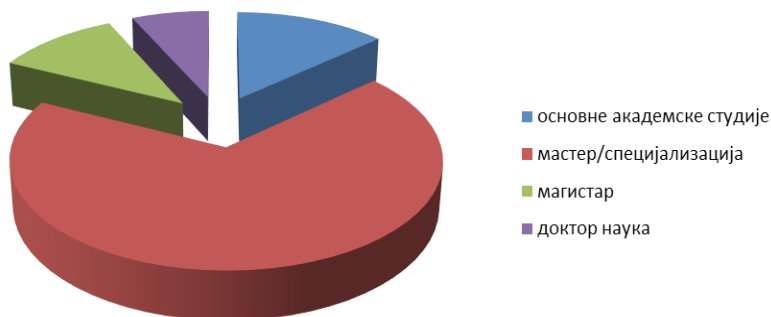

Извор: Станковић: 2014.

Што се тиче образовне структуре у популацији спољних миграната, што је и најважнији податак с обзиром на тему наше студије, и даље је највећи удео лица са средњим степеном стручне спреме 38,8%, при чему подаци указују и на чињеницу да је значајан проценат стекло више или високо образовање – укупно 15,7%, односно 31.580 лица (Станковић, 2014:70). Највише високообразованих емиграната је у САД 15,8%, а чак 31,6% наших доктора наука који живе ван Србије је управо у овој земљи. Иза САД следи Немачка са уделом од 10,4%, односно 10,63% наших доктора наука из дијаспоре живи у Немачкој (Станковић, 2014:74).

Посматрано према стеченом звању (Графикон 2), највише је лица која су стекла звање мастера, односно која су завршила специјализацију у иностранству 68,81%, односно 21.731 лице, затим лица која су завршила основне академске студије 13,38%, односно 4.224 лица, за њима су магистри са уделом од 10,96%, односно 3.461 лице, а најмањи, али не и занемарљив, је удео наших доктора наука 6,85%, односно 2.164 лица (Станковић, 2014:132-133).

Графикон 2. Лица на раду – боравку у иностранству према стеченом звању.

Извор: Станковић: 2014.

Овome треба додати и податак о бројним нашим студентима који борава и школују се у иностранству. Према подацима Пописа 2011. забележено је да укупно 12.092 наших студента похађа неки степен студија у иностранству. Највише њих завршава основне академске студије 45,3%, затим мастер студије или специјализацију 39%, док је 15,4% на докторским студијама у иностранству (0,3% је остало непознато). Највише студента је изабрало неке од универзитета у САД 15,8%, затим у Мађарској 9,4%, у Немачкој студира њих 8,3%, а нешто мање у Аустрији 8,1% (Станковић, 2014:133-134). Разлог томе су првенствено фондови страних Влада за стипендирање студената страног порекла, разне агенције за посредовање за упис на факултете који послују са одређеним државама, али и постојање наше дијаспоре која може бити незаобилазна подршка нашим студентима и приликом одласка и боравка у иностранству.

Методологија истраживања, узорак и динамика прикупљања података

Истраживање ставова академске емиграције о условима научно-истраживачког рада у земљи и сарадње са дијаспором, спроведено је онлајн током априла 2021. године. Истраживање су спровели истраживачи ангажовани од стране организације „Мрежа академске солидарности и ангажованости“ (МАСА). Пре реализације, претходило је дефинисање садржаја упитника, израда .NET апликације за прикупљање података и администрација и достављање информација о истраживању заинтересованим странама. Након тога, започело се са теренским истраживањем, односно са дистрибуцијом упитника у електронској форми.

За прикупљање података креирана су два упитника. Први је намењен научницима и универзитетским наставницима који привремено или трајно раде у иностранству, као и онима који су се вратили у Србију, а који су у иностранству провели више од годину дана. Други упитник је био намењен научницима и универзитетским наставницима који нису одлазили на научно-истраживачки рад у иностранство или су тамо радили краће од годину дана.

Није било унапред креираних узорака. Научнике који раде у Србији контактирали смо путем имејл-а и њихове адресе пронашли смо на интернет страницама института акредитованих у Србији. Контакте научника из дијаспоре пронашли смо претраживањем базе научних радова PubMed. Поред тога, мејлове смо послали руководству института и Универзитета, као и деканатима. Студију смо оглашавали и преко друштвених мрежа (Facebook, LinkedIn) на страницама Наука без цензуре, Наука у Србији и Наука без граница, као и на званичним страницама факултета, затим на интернет страницама Kobson-а и МАСЕ, као и у

чланку новинског листа Политика. Позиви су послати на електронске поште колега са којима истраживачи имају директне контакте, затим истраживачима који су у бази Института за филозофију и друштвену теорију (укупно 4.200), индивидуалне адресе запослених на институтима (укупно 1.722), заједничке адресе факултета и њихових управа, института (укупно 63) и на адресе регистроване у PubMed-у (укупно 2.087). Дакле, директно је контактирано укупно 3.827 истраживача и научника. На крају је укупно анкетирано 1.134 лица, 454 припадника академске заједнице са миграционим искуством и 680 научника који су остали у Србији или су врло кратко боравили у иностранству.

Пошто је упитник био анониман и од испитаника није тражено да обавезно наведу своје име и презиме, забележено је да је овај податак навело мање од половине испитаника – Табела 3.

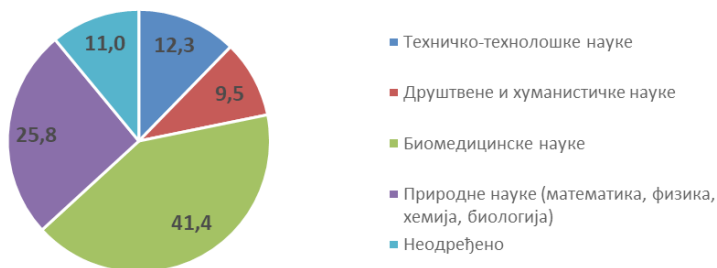
Табела 3. Преглед упитника по бројности и полу пријављених.

	Упитник 1	Упитник 2	Укупно
Број испитаника	454	680	1134
Пуно име и презиме	217	156	373
% са именом	47.8	22.9	32.9

У погледу расподеле по научним областима, у узорку испитаника са миграционим искуством, најзаступљенији су испитаници који припадају биомедицинским наукама, Графикон 3, што се разуме као последица коришћења личних мрежа за прикупљање података.

Графикон 3. Научна област испитаника са миграционим искуством који раде у Србији (анкетно питање 1).

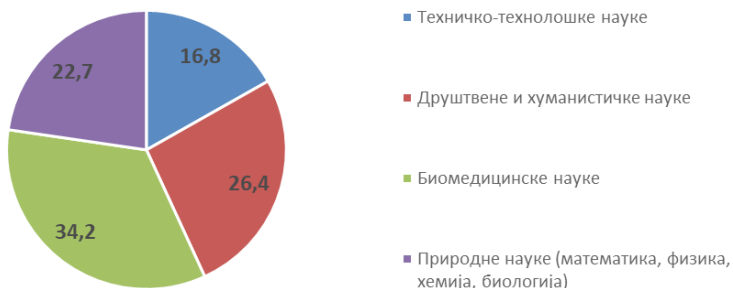
1. Којом научном облашћу се бавите?

Слична је ситуација и у погледу удела научних области код испитаника без миграционог искуства, што можемо видети на Графикону 4. – најзаступљенији су испитаници из области биомедицинских наука са уделом од 34,17%, а најмање их је из области техничко-технолошких наука са уделом од 16,8%.

Графикон 4. Научна област испитаника без миграционог искуства (анкетно питање 1).

1. Којом научном облашћу се бавите?

У оба узорка, најзаступљенији су били испитаници са звањем асистента и доцента, односно научних сарадника, што разумемо, прво, као последицу да је ова популација била и најрасположенија и највише заинтересована да се укључи у истраживање из разлога већ стеченог искуства рада у науци али и постојања жеље да напредују у каријери. С друге стране, с обзиром на године, то је популација која има највише енергије и способности да се прилагођава новим условима рада, те стога се и начешће одлучује на емиграцију.

Мотиви и карактеристике миграција академске заједнице

Анализа миграционих трендова чији је циљ и креирање државних политика за управљање миграцијама и њихово укључивање у развој матичне државе, посебну пажњу усмерава на мотиве (потенцијалних) миграната. Ово се нарочито односи на анализу миграција високообразованог становништва, с обзиром да за њих важе посебни услови у земљама дестинације, повољнији него за друге грађане нижег образовања. Решавање проблема у матици који их наводе да размишљају о животу ван граница у великој мери може утицати на њихово одустајање од тих намера или, што може бити још и значајније, промена негативног, демотивишућег окружења у месту порекла може покренути научнике који су већ отишли у иностранство на сарадњу и укључивање у његов развој. Даље, промена животних услова постепено постаје привлачећи фактор за повратак емиграната. У литератури која се бави мотивима миграција, они су подељени у две групе: прву чине одбијајући („push“) а другу привлачећи („pull“) фактори, при чему се први односе на услове у месту порекла, махом оне са негативним предзнаком, који наводе појединце да размишљају да напусте место боравка како би задовољили своје потребе. Привлачећи

фактори су услови у месту дестинације који се показују као „обећавајући“ за испуњење циљева и потреба појединца који имају намеру да се ту доселе (Zimmermann, K. 1996). Међународна организација за миграције (ИОМ, 1999), разликује пет “pull” фактора: бољи услови живота и зарада, искуство других људи са мигрирањем, добра перспектива запошљавања и више индивидуалне слободе; и два “push” фактора: етички проблеми (неједнак приступ основним људским правима, здравству, образовању, социјалној заштити) и економски проблеми у земљи порекла.

У истраживању „Академска емиграција – сагледавање научно-истраживачког рада у земљи и сарадње са дијаспором“, највише је било испитаника који су се вратили из иностранства, укупно 64,1% што је приказано на Графикону 5.

Графикон 5. Миграционо искуство и интенције испитаника (анкетно питање 2).

2. Да ли сте се некада бавили научним радом у иностранству?

У погледу места боравка, њихови одговори указују да су традиционалне земље емиграције из Србије и даље привлачне. Из Табеле 4. видимо да су западне европске земље уз САД и данас претежно земље емиграције наших стручњака уз све већу актуелност држава Северне Европе и Северне Америке (Канада).

Табела 4. Место боравка испитаника са миграционим искуством

%	Број	Место боравка испитаника са миграционим искуством
37	168	Србија
12,8	58	Немачка
12,1	55	Сједињене Америчке Државе
5,1	23	Велика Британија
3,7	17	Француска
2,9	13	Аустралија
2,9	13	Швајцарска
2	9	Шведска
13,4	61	Остале европске државе (Шпанија, Португал, Италија, Белгија, Холандија, Норвешка, Ирска, Словенија, Грчка)
3,7	17	Остале државе (Канада, Израел, Јапан)

Димензију мотивације на емиграцију ове популације смо операционализовали преко питања „Зашто сте се одлучили да своју каријеру започнете/наставите у иностранству?“ При томе, индикаторе можемо поделити на одбијајуће и привлачеће факторе. Испитаницима је остављена могућност одабира више одговора, па ћемо их у складу са тим и приказати.

Према прикупљеним подацима, најчешћи разлози за наставак каријере у иностранству за испитанике који

имају миграционо искуство, а можемо их сврстати у тзв. „push“ факторе, су незадовољство условима рада, што је подржало 201 испитаник (44,27%), затим, социјални или економски разлози - одабрало 175 испитаника (38,54%); немогућност запошљавања у Србији, одабрало њих 111 (24,45%); политичка ситуација у земљи (рат, лош стандард, корупција, непотизам) 20 (4,40%).

Најчешће навођен „pull“ фактор јесте усавршавање и стицање нових искустава што је одабрало 348 испитаника (76,65%); препоруке колега или пословни контакти навело је њих 45 (9,91%). На даље се издвајају породични разлози које наводи 51 испитаник (11,23%), и други разлози (рођење у иностранству, хомофобија, животна средина, клима, више могућности за запослење), наводи их 20 испитаника (4,40%).

Анализом упитника који је намењен припадницима академске заједнице, примећујемо да доминирају привлачећи фактори у земљи дестинације као и лични разлози испитаника, што је приказано на Табели 5. Овде су нешто другачије димензије у односу на претходни упитник, па примећујемо да се јављају и одговори испитаника који не желе да стекну искуство рада у иностранству, као и оних који одлазе са намером да се врате.

Табела 5. Мотиви за одлазак из Србије.

%	Број испитаника	Мотиви за одлазак из Србије
42.7	291	Због вишег стандарда и бољих услова живота
34.4	234	Ради привременог професионалног усавршавања
23.1	157	Не бих напустио Србију

27.3	186	Ради професионалног усавршавања и наставка каријере у иностранству
12.2	83	Због личних разлога

У оквиру питања о разлозима потенцијалног одласка испитаника, била је и опција да испитаници сами упишу разлоге за које им се чини да не припадају ни једном од понуђених одговора. У оквиру тога смо забележили укупно 42 коментара и поделили смо их у 3 групе:

1. Критика система у коме живимо (27 коментара) коју смо даље поделили у две подгрупе:

а) предности научно, државног и демократског уређења развијених Западних земаља у односу на одсуство институција државе и компромитовано стање у друштву у Србији (неквалитетан или некомпетентан руководећи кадар, губитак перспективе, угрожена животна средина, општа несигурност, распродаја државне имовине, поремећени системи вредности, подобност испред знања и стручности, одсуство правне државе, несигурна будућност деце).

б) недостаци организације научног и наставног рада у Србији (негативна селекција, корупција, недостатак морала, губитак достојанства, угрожена слобода мишљења, непотизам, неуважавање и дискриминација радника, препознавање истраживачког рада).

2. Реалне потребе (укупно 5 коментара) односе се на узрочно-последичне околности: губитак или недостатак посла упућује на иностранство, погоршање финансијских услова у земљи (плате, пројекти) доприноси емиграцији, закаснела разочареност у систем јер старије године спречавају напуштање земље, више понуда за запослење вани.

3. Прилагођавање науци у Србији (укупно 4 коментара) привикавање на постојеће околности: задржавање у земљи, краткотрајно усавршавање вани, сарадња са дијаспором и међународна сарадња.

Што се тиче испитаника који немају миграционо искуство, на основу података примећујемо да је велики удео њих који би желели да оду, али нису ништа предузели поводом тога. Тај податак је у складу са карактеристикама савремених миграција које одликује селективност (Бобић и Бабовић, 2013), односно неопходност економских, социјалних и емотивних капацитета појединца, како би се интенција на промену места боравка и остварила. Из Табеле 6. видимо да је свега 7.6% од намере прешло на конкретну акцију, односно активно ради на томе да каријеру настави вани.

Табела 6. Намера испитаника да напусте Србију.

%	Број испитаника	Планови за одлазак у иностранство
38.0	259	Не размишљам
38.5	262	Двоумим се, али не радим на томе
13.4	91	Двоумим се и распитујем се
7.6	52	Размишљам и активно радим на томе
2.5	17	Одлучио сам да напустим земљу

У погледу дестинације, као што можемо видети из Табеле 7. и њихове намере се поклапају са колегама који имају миграционо искуство, као и традиционалним дестинацијама нашег становништва.

Табела 7. Жељене дестинације испитаника.

%	Број испитаника	Жељене дестинације испитаника
27	184	Не бих напустио Србију
52.9	360	У земљама Европске уније
14	95	Где год се пружи прилика
14.8	101	У Сједињеним Америчким Државама или Канади
9.5	65	У Великој Британији
6.9	47	У Аустралији

Према подацима приказаним у Табели 4. видимо да велики број испитаника 38,5% има намеру да напусти Србију, али ништа не ради по питању тога. У Табели 8. су приказани разлози које су испитаници наводили у погледу тога да нису одлазили у иностранство. С обзиром да је највећи удео испитаника навело породицу и пријатеље као разлог останка у земљи, закључујемо на пресудну важност емоционалне компоненте за одлуку на пресељење.

Табела 8. Препреке реализацији миграционе намере.

%	Број	Препреке у реализацији миграционе намере
9,5	65	Нисам успео да добијем запослење/визу
12,5	84	Бринуо/ла сам како ћу се уклопити у страно окружење
7,9	54	Због већег притиска на послу
61,5	416	Због породице и пријатеља
14,7	102	Задовољан/а сам условима у Србији
6,9	47	Због језичке баријере
3,4	23	Мислим да нема потребе за усавршавањем у иностранству, у Србији могу довољно да научим
15,7	107	Други разлози

Важност формалних и неформалних социјалних мрежа као покретача на миграције, показује се и у одговорима потенцијалних миграната који су приказани у Табели 9. Оно што забрињава јесте одговор 66 испитаника који су одговорили да би напустили Србију чак и ако не могу добити посао у складу са образовањем. У том случају долазимо до поражавајуће чињенице постојања феномена , тзв. "brain waste", што је губитак и за појединца и за земљу. Последица тога може да буде и готово изванредан закључак да ови појединци никада и неће бити мотивисани на сарадњу са матицом.

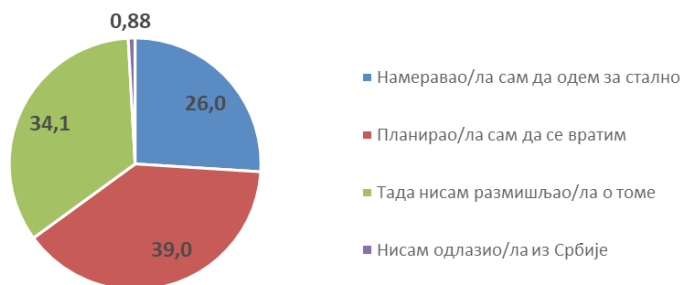
Табела 9. Најпогоднији начин за одлазак из Србије.

%	Број испитаника	Начин за одлазак испитаника у иностранство
7.6	52	Као брачни партнер/ка или ради спајања породице
29.2	199	Конкурисањем на програме и стипендије за студирање у иностранству
30	204	Контактима и препорукама колега који су већ напустили земљу
24.1	164	Не бих напустио Србију
9.7	66	Није ми пресудно да имам обезбеђен посао у струци, радио/ла бих (привремено) и друге послове
29.7	202	Преко научно-истраживачких пројеката за сарадњу са дијаспором и иностранством
41.9	285	Пријавом на расположиве конкурсе за посао у иностраним институцијама

Повратне миграције, које су такође уз феномен циркуларности миграционе популације данас посебно добиле на значају, испитивали смо преко питања о почетним намерама повратка. На Графикону 6. су приказани одговори испитаника који су боравили или бораве у иностранству. Што се тиче планова, укупно 201 испитаник (44,27%) је у тренутку када су одлазили желео да се врати, док њих 155 (34,14%) није у том тренутку размишљало о томе. Најмањи проценат испитаника је намеравао да оде за стално 118 (25,99%).

Графикон 6. Планови повратка у земљу (анкетно питање 7).

7. Када сте одлазили из Србије да ли сте размишљали о повратку или сте тежили да одете за стално?

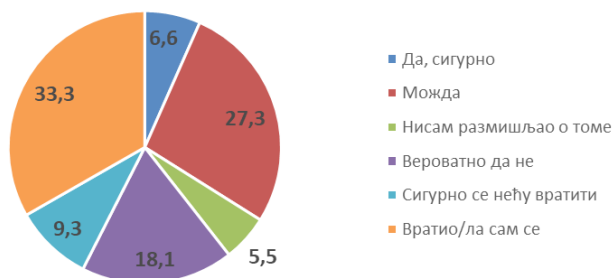

У погледу планова повратка, знатно се разликују одговори испитаника који припадају различитим областима истраживања. Док је са једне стране знатно мање испитаника који се баве друштвеним и хуманистичким наукама одговорило да ће се сигурно вратити у Србију свега 1 испитаник (2,32%) у односу на остале (биомедицина 15 испитаника (7,98%), природне њих 7 (5,98%), техничко-технолошке науке 5 испитаника (8,93%)), знатно већи проценат оних који се баве друштвено хуманистичким 6 испитаника (13,95%) и природним наукама, њих 13 (11,11%) је одговорило да се сигурно неће вратити (биомедицина 14 испитаника (7,45%) и техничко-технолошке науке 3 испитаника (5,36%)). Такође, нешто мањи проценат научника из области друштвено хуманистичких 9 (20,93%) и природних наука, њих 27 (23,07%) је навео да ће се можда вратити, док је за биомедицину и техничко-технолошке науке тај однос 59 испитаника (31,38%), односно 19 испитаника (33,93%). Код осталих одговора није било значајних разлика у резултатима по областима истраживања⁵.

Већина испитаника која сада борави у иностранству, ипак има намеру да се у једном тренутку врати у Србију. Као што видимо на Графикону 7. од укупног броја испитаника у иностранству (303), њих 30 (9,90%) је одговорило потврдно, 124 испитаника (40,92%) није сигурно у погледу те одлуке, њих 25 (8,25%) није размишљало о томе. Вероватно се неће вратити 82 испитаника (27,06%), док се сигурно неће вратити њих 42 (13,86%).

Графикон 7. Планови повратка у Србију (анкетно питање 9).

9. Да ли планирате да се некада у будућности вратите у Србију?

Као разлог повратка, највећи број испитаника, Графикон 8, њих 209 (46,03%) је одговорило да би то били лични разлози (брак, брига о родитељима, деца, пријатељи, носталгија), док је 58 (12,77%) навело бољу плату. Остали разлози за повратак

⁵ Нисам размишљао о томе (биомедицина 11 (5,85%), природне 9 (7,69%), друштвене 2 (4,65%), техничко-технолошке науке 3 (5,36%)); вероватно да не (биомедицина 38 (20,21%), природне 18 (15,38%), друштвене 5 (11,63%), техничко-технолошке науке 7 (12,5%)). Одговор вратио/ла сам се су мање бирали испитаници из области биомедицине 52 (27,66%), а више из области друштвених и хуманистичких наука 20 (46,51%), у односу на природне 42 (35,90%) и техничко-технолошке науке 19(33,93%).

су: боља опрема и инфраструктура 43 (9,47%), више извора финансирања научних пројеката 38 (8,37%), побољшање политичке ситуације и социо-економског стања у држави 21 (4,62%), праведније запошљавање, укидање непотизма 13 (2,86%). За 14 (3,08%) испитаника ништа од наведеног не би било пресудно за повратак, док је 6 (1,32%) испитаника навело да би било потребно све наведено да би се вратили у земљу. Коначно, 30 (6,61%) испитаника је навело друге разлоге које би за њих лично били пресудни, као што су боље повезивање са иностранством, подстицајно научно окружење, већи квалитет рада, промена менталитета и културе, могућност запошљања у струци и могућност напредовања.

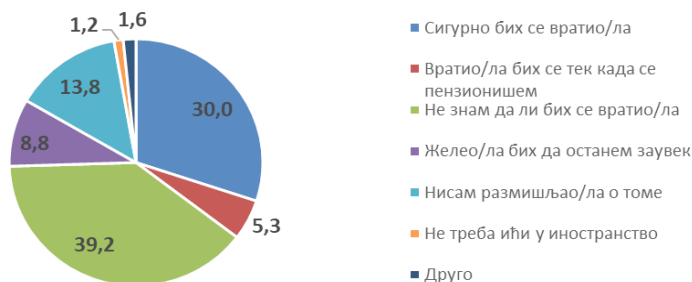
Графикон 8. Мотиви повратка у Србију (анкетно питање 20).

Намере повратка испитаника без миграционог искуства су приказане на Графикону 9. Већина испитаника није баш сигурна да би се вратила 38,9%. Охрабрујући податак, посматрано из перспективе бројности становништва је да за њима следе испитаници који би се сигурно вратили у земљу са уделом од 30%.

Графикон 9. Планови повратка испитаника без миграционог искуства (анкетно питање 9).

9. Када бисте одлазили из Србије, да ли бисте планирали да се вратите или да останете у иностранству?

Ставови испитаника према стању у науци у Србији

Недовољна улагања у науку и технолошки развој, недовољно добро опремљене лабораторије, недостатак континуираног праћења развоја науке у свету услед незавидно успостављених система сарадње са еминентним научним институцијама у свету јесу проблеми са којима се истраживачи у Србији већ деценијама сусрећу, нашта указују и бројна истраживања која су са овом популацијом до сада рађена (Ђукић Дејановић, 2018; Весковић Анђелковић, 2019). Да је наука поприлично занемарена, упркос познатој чињеници да је она кључна карика националног развоја, на шта указују економије развијених земаља, долази до изражаја у последњем периоду када не постоје нови пројекти намењени читавој академској заједници у Србији. Последњи национални пројекат који је покрио скоро целу научну заједницу у Србији имали смо за период од 2011-2015, где већина капиталне опреме није испоручена иако је одобрена. Након тога се до 2019. наставило са продужавањем истог пројекта са основним средствима (са минималним средствима за хемикалије,

који су неопходни за реализацију експеримената). У 2020. прешло се на институционално финансирање за око 12.000 истраживача у Србији, а притом су средства остала иста као за претходни пројектни период (што се већ показало као недовољно) или умањена јер више њима не располажу некадашњи руководиоци пројеката (као оснивачи и извршиоци годишњих пројектних циљева) већ директори института. Показатељ релативно лошег стања науке у земљи је и чињеница да се Универзитет у Београду од 2019. године налази између 401. и 500. места на Шангајској листи најбољих светских универзитета, што је пад за бар сто места у односу на 2018. годину.

Стање у науци у земљи испитивали смо из две перспективе, односно од испитаника смо тражили да наведу и предности и мане бављења науком у домаћој средини. Наиме, као највећу предност бављења научним радом у Србији, испитаници са миграционим искуством су већином навели да је домаћа средина боља за оснивање породице и бригу о деци, њих 145 (31,94%). Такође, наводили су и мањи притисак на послу и флексибилније радно време, њих 126 (27,75%) и лакше добијање уговора на неодређено је навео 81 испитаник (удео од 17,84%). Мањи проценат испитаника навео је мању компетитивност за научне пројекте, њих 53 (11,67%), социјално и здравствено осигурање, њих 42 (9,25%), лакши приступ клиничким истраживањима и студијама са испитаницима њих 41 (9,03%), и патриотске разлоге (живот у домовини, жеља да се пренесе знање и унапреди земља), њих 20 (4,40%) као предност рада у Србији. Неки од испитаника навели су друге предности – „домаћи терен“, језик, лакша сарадња, позната радна етика, брза комуникација са сарадницима, њих 22 (4,84%). Ипак, 84 испитаника (18,50%) не види никакве предности рада у Србији, док се 31 (6,83%) испитаника изјаснило да не зна јер никада није радило у Србији.

Што се тиче научника повратника из иностранства, они сматрају да нема предности везаних за сам научни рад, већ за друге сфере живота – боље је радити у Србији због подршке приликом оснивања породице и бригу о деци, под условом да се мисли на личне/породичне типове подршке, а не подршку система/државе. Даље, ови испитаници су наводили да виде предност рада у културолошки блиској средини у којој су се школовали.

Анализа резултата из анкете са испитаницима који раде у Србији, резултати су приказани у Табели 10, показује да наши научници сматрају да је највећа предност рада у Србији заправо мањи притисак на послу и флексибилније радно време, са уделом од 44,9%. Одмах затим следе приватни разлози – 36,3% испитаника сматра да је у Србији боље за оснивање породице и бригу о деци. При томе, верујемо да се ова погодност огледа у постојању неформалних система помоћи (баке и деке, првенствено) што у иностранству не би имали. Поред тога, чињеница је да је и формална подршка у иностранству недоступнија у смислу цене боравка деце у вртићу и школама, као и проблеми интеграције деце у друштво пријема, првенствено у школски систем.

Табела 10. Предност бављења науком у Србији из перспективе домаћих истраживача без миграционог искуства.

%	Број	Највеће предности бављења научним радом у Србији
36,3	243	Боље за оснивање породице и бригу о деци
19,5	133	Лакше добијање уговора на неодређено
9,7	66	Лакши приступ клиничким истраживањима и студијама са испитаницима

9,1	62	Мања конкуритивност за научне пројекте
44,9	302	Мањи притисак на послу и флексибилније радно време
22,3	151	Социјално и здравствено осигурање
7,0	48	Нема предности

Када говоримо о негативним странама бављења науком у Србији, наши научници који раде ван Србије највише указују на недостатак финансијских средстава – наине чак 374 испитаника (82,39%) је навело мањак финансијских средстава за научно-истраживачки рад, 271 истраживач (59,69%) ниске плате, њих 238 (52,42%) неефикасну евалуацију учинка рада, 229 истраживача (50,44%) мало конкурса за научно-истраживачке пројекте, њих 211 (46,47%) малу мобилност истраживача, а 140 истраживача (30,84%) споро напредовање у научна звања. Велики број истраживача је у овом питању изабрао више опција о чему говоре високи проценти за сваки од понуђених одговора. Мањи проценат научника сматра да су мане рада у Србији политика (непотизам и корупција, негативна селекција, опште стање у држави) – њих 35 (7,71%), лоша инфраструктура и организација рада (систематизација радних места, опремљеност, кадар, начин вредновања рада, набавке опреме), њих 33 (7,27%) или друго (недовољно прилика за усавршавање, лош положај младих научника, међуљудски односи, застарелост истраживања, лоша повезаност са привредом, индустријом, иностранством) 22 истраживача (4,84%). 10 испитаника (2,20%) се изјаснило да не зна.

Посматрано према областима можемо рећи да мањак финансијских средстава за научно-истраживачки рад као недостатак бављења научним радом у Србији, у нешто

мањем проценту сматрају научници из области друштвених и хуманистичких наука, њих 30 (69,77%), и техничко-технолошких наука, њих 41 (73,21%), у односу на биомедицину 164 истраживача (87,23%) и природне науке, 96 (82,05%). Научници из друштвених и хуманистичких наука такође ређе виде као недостатак мало конкурса за научно-истраживачке пројекте, њих 18 (41,86%) у односу на остале (биомедицина 98 испитаника (52,13%), природне 58 испитаника (49,57%), техничко-технолошке науке, њих 27 (48,21%), док је чешћи проблем код њих споро напредовање у научна звања (биомедицинске науке 56 испитаника (29,79%), из области природних наука 33 истраживача (28,20%), техничко-технолошких наука 15 испитаника (26,78%)). Ниске плате су чешћи проблем код истраживача из области биомедицинских наука, то је навело 111 испитаника (59,04%), из области природних наука 74 испитаника (63,25%), из области друштвених и хуманистичких наука 27 испитаника (62,79%) у односу на техничко-технолошке науке, њих 28 (50%). Неefикасна евалуација учинка рада је чешће препозната као проблем у случају истраживача из области природних наука, њих 67 (57,26%), односно 63 испитаника (53,85%) и друштвених и хуманистичких наука, 25 испитаника њих (58,14%), односно њих 22 (51,16%), него што је то случај са истраживачима из области биомедицине 92 испитаника (48,94%), односно 78 испитаника (41,49%) и техничко-технолошким наукама 25 испитаника (44,64%), односно 21 испитаник (37,5%). Слично је и са ставком мала мобилност истраживача, коју је као проблем навело 63 испитаника (53,85%) из области природних наука и 22 испитаника (51,16%) из области друштвених и хуманистичких наука док је у мањем проценту то случај код испитаника који се баве биомедицином, њих 78 (41,49%) или техничко-технолошким наукама, њих 21 (37,5%). Испитаници из области природних и друштвених и хуманистичких наука су чешће наводили лошу инфраструктуру и

организацију унутар института (систематизација радних места, опремљеност, кадар, начин вредновања рада, начин набавке опреме) као недостатак. То је навело 19 испитаника из области природних наука (16,24%), и 6 испитаника који се баве друштвено-хуманистичким наукама (13,95%) у поређењу са испитаницима који се баве биомедицином 15 испитаника (7,98%) или техничко-технолошким наукама, њих 5 (8,93%).

Што се тиче научника повратника из иностранства, њихови одговори на питање о недостацима бављења науком у Србији, поред стандардно наведених, бележе и постојање злостављања од надређених и немогућност напредовања у каријери услед недостатка меритократије. Једна испитаница је чак навела да нова политика Фонда за науку уводи дискриминацију жена у науци (нпр. скраћено породилско одсуство).

Коментари наших научника који раде у Србији а који се односе на недостатке услова рада у земљи, могу се поделити у три групе:

1. *Организација рада универзитета*, овде спадају коментари испитаника који наводе:

- Ауторитарност, непотизам, корупцију, политизацију науке, успостављене хијерархијске односе који су погодни за злоупотребе и уцене разних врста који доводе до систематског неговања послушног кадра, негативна селекција, трговина утицајем људи на позицијама, склоност мобингу, што умањује ефикасност истраживача.

- Недостатак иницијативе, иновативности, тимског рада, непоштовање рада и толерисање нерада без разлике у плати (неспроведена категоризација), недостатак мотивације и спутавање млађег кадра, неколегијалност, лоша и нетранспарентна организација рада и финансирања,

сујетни и лоши међуљудски односи у високошколским установама.

- Потпуни изостанак надзора над учинком директора научних института и декана факултета у вези са принципима отворене науке, мобилности и усавршавања истраживача и креирању позитивног амбијента за научноистраживачки рад. Држави је неопходан механизам за пажљиву селекцију руководиоца научних институција и оцену њиховог рада, то је услов без кога се не може постићи нити очекивати успех.

2. Неопремљеност и неповезаност научних институција без подршке привреде. У оквиру ове групе, испитаници су наводили:

- Недостатак савремене опреме, провизије и дуг временски период за увоз потрошног материјала, недовољна средства за основни рад кроз институционално финансирање без пројеката. Хемикалије и опрема су скупљи него у иностранству због чега не можемо бити конкурентни, јавне набавке успоравају истраживачки рад.

- Недостатак сарадње са привредом, мали број радних места у развојним институтима унутар привредних организација и ван високошколских установа, незаинтересованост привреде за истраживања и развој.

- Нарушен друштвени систем вредности у којем се не препознаје значај образовања и научног доприноса, сувише честе промене праваца истраживања, одсуство смислене стратегије научног развоја, недовољни подстицаји за науку на државном нивоу.

- Слаба повезаност базичних и клиничких истраживања, низак ниво клиничких истраживања која немају везе са иностраним клиничким студијама за лекове, клинички лекари због преоптерећених радних обавеза

немају простора за озбиљан научни рад (почевши од доктората).

3. Изостанак ефикасне инфраструктуре за међународне пројекте и подршке публикацији научних радова.

Испитаници су наводили:

- Недостатак надокнада за објављивање у светским часописима, неквалитетна рецензија радова на универзитету, недостатак приступа стручном и едукативном материјалу, недовољно финансирање учешћа на конгресима.
- Оптерећење због претераног фокуса на евалуацију резултата научног рада (тј. прикупљање бодова) што доводи до тога да су успешни научни радници они који имају менаџерске склоности и мрежу сарадника или уско специјализовано знање и технички рад на апаратима помоћу којег се лако уграђују у разне тимове, чиме се не мотивише минуциозан, фокусиран и истински истраживачки рад.

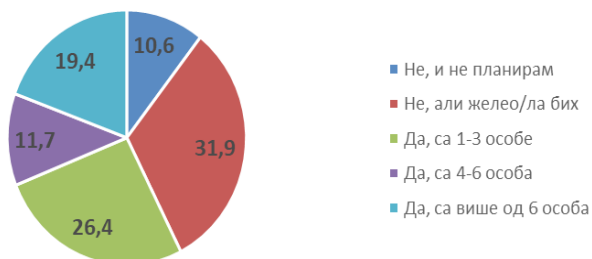
Једно од решења које испитаници који раде у Србији предлажу, јесте и неопходност усавршавања у иностранству - свако усавршавање и упознавање другачије културе и доношење свежих идеја након тога у Србију је заправо од пресудне важности. Стога можемо закључити да и истраживачи који нису одлазили ван Србије, без обзира што немају миграционо искуство, сматрају да је размена знања и рад у другачијим условима, са другачијим материјалима и средствима у другачијем радном и социјалном окружењу, од изузетне важности за напредак науке, али и њих као појединаца.

Умрежавање домаћих научних институција и експертске дијаспоре

У уводу смо навели да је основна идеја истраживача на овом пројекту и била иницирање сарадње научника у земљи и иностранству као најефектнијег вида реализације развојних пројеката који би укључивали све наше експерте независно од места боравка. Стога, један од кључних делова оба упитника тицао се постојања, могућности и ефективности сарадње научника који раде у Србији и оних који су у иностранству.

У оквиру узорка који чине испитаници из иностранства и повратници, више од половине испитаника, тачније 57,27%, односно 260 испитаника је навело да сарађује са институцијама у Србији. Према Графикону 10. закључујемо да највећи број њих, 31,9% нема никакву сарадњу са домаћим научним институцијама.

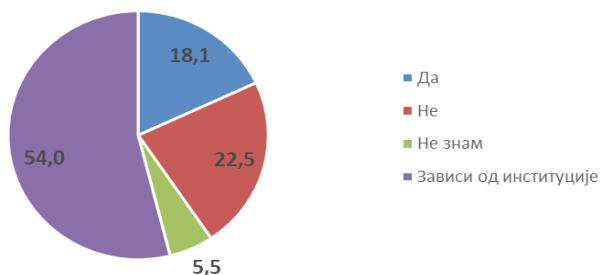
Графикон 10. Сарадња научника са миграционим искуством и домаћих научних институција (анкетно питање 12).

Једно од објашњења непостојања сарадње, а настало на основу одговора испитаника о недостацима у науци у земљи, јесте и да можда наше институције не могу бити равноправан партнер у сарадњи. Као што видимо на Графикону 11, 82 испитаника (18,06%) је потврдило нашу претпоставку, док је то негирало њих 102 (22,47%). Даље, 245 (53,96%) испитаника сматра да то зависи од институције, док 25 (5,51%) нема сазнања о томе.

Графикон 11. Компетентност научних институција у Србији и спремност на равноправно партнерство, став дијаспоре (анкетно питање 14).

14. Да ли сматрате да научне институције у Србији могу бити равноправан партнер са страном?

С обзиром да су у Србији донесене мере које стимулишу и имају за циљ да мотивишу сарадњу научника у Србији и наших научника који раде у некој лабораторији, институту или предају на неком од универзитета широм света, занимао нас је став управо ове популације о њиховој ваљаности. Највећи проценат људи који сарађују са већим бројем научника (4-6 или више од 6) сматра да би по том питању могло да се уради више, док испитаници који не сарађују у већем проценту нису упознати са мерама везаним за сарадњу.

Када погледамо из перспективе наших научника који раде у Србији, примећујемо да већина, готово

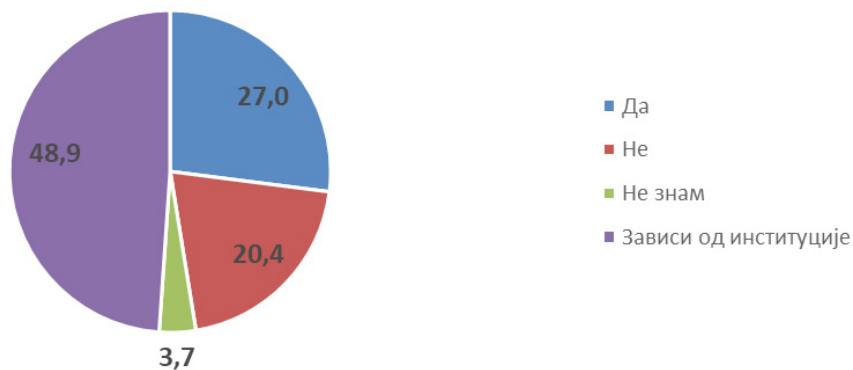
половина испитаника или сарађује са дијаспором или би то желело. Судаће према подацима који су приказани у Табели 11. закључујемо да најмањи удео, свега 2,5% испитаника не сарађује са нашим научницима у свету, нити има намеру да сарађује.

Табела 11. Сарадња научника из Србије са научницима из дијаспоре.

%	Број	Сарадња
41.1	280	Да, са 1-3 особе
4.1	28	Да, са 4-6 особа
3.7	25	Да, са више од 6 особа
47.4	323	Не, али желео/ла бих
2.5	17	Не, и не планирам
0,3	2	Друго

У погледу тога да ли домаће институције могу бити равноправан партнер са страним институцијама где раде наши научници, видимо на Графикону 12, да испитаници сматрају да институције у Србији нису уједначене по питању компетентности. Наиме, скоро половина испитаника је става да спремност на сарадњу са дијаспором у својству равноправног партнера, зависи од научне институције. Забрињавајући је податак што петина испитаника, 20,4%, сматра да домаће институције не могу бити равноправан партнер еминентним научним институцијама у свету.

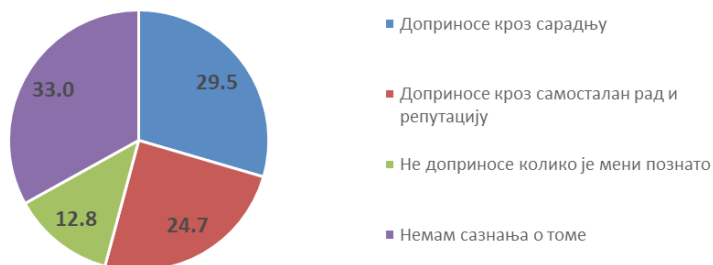
Графикон 12. Став домаћих научника у погледу равноправности домаћих и страних институција (анкетно питање 15).

Упркос чињеници да домаће научне институције нису углавном у довољној мери опремљене и организоване како би испратиле рад институција у свету у којима раде наши научници, неоспорно је да научна дијаспора својим хуманим и социјалним капиталом доприноси развоју науке. Многи еминентни научници из света су управо преко њих и дошли да држе предавања, односно обављају експерименте на нашим универзитетима и факултетима. Међутим, њихова ангажованост и допринос често нису познати. Тако, наша научна дијаспора у већој мери, према узорку чак 33%, није упозната са властитим доприносом. Они који препознају значај дијаспоре, видимо на Графикону 13, сматрају да је сарадња кључ за ефективност улагања својих капацитета.

Графикон 13. Став дијаспоре о сопственом доприносу побољшања нивоа науке у Србији (анкетно питање 15).

15. Да ли научници из дијаспоре активно доприносе побољшању нивоа науке у Србији?

Ставови испитаника из Србије о начину на који дијаспора доприноси приказани су у Табели 12. Примећујемо да већина испитаника о томе ништа не зна, а они који су о томе информисани, већином сматрају да је најефектнији начин кроз сарадњу са домаћим институцијама.

Табела 12. Начин на који дијаспора доприноси развоју науке у Србији према мишљењу научника из Србије.

%	Број	Допринос научника из дијаспоре побољшању нивоа науке у Србији
29,8	203	Доприносе кроз самосталан рад и репутацију
30,2	206	Доприносе кроз сарадњу
10,9	74	Не доприносе колико је мени познато
39,9	272	Немам сазнања о томе

Скоро сви испитаници из дијаспоре, 96,2%, сматрају да и повратници из иностранства могу доста да помогну развоју науке и побољшању друштвеног система у Србији.

Са њима се слаже и већина научника из Србије, односно 94,6% испитаника признаје допринос повратника, што је приказано у Табели 13.

Табела 13. Ставови домаћих научника о могућности повратника из иностранства да побољшају стање науке у Србији.

%	Број	Допринос повратника из иностранства побољшању нивоа науке у Србији
47,3	322	Свакако
24,7	168	У великој мери
22,6	154	Донекле
5,1	35	Не значајно
0,3	2	Не уопште

Упркос нормалности, па чак и према Болоњској декларацији и пожељности мобилности научника и професора универзитета зарад стицања новог искуства, чини се да ова пракса још увек није у довољној мери прихваћена у Србији. Као доказ јесте и отежана интеграција повратника у домаћу научну заједницу, о чему сведоче емпиријска истраживања која су раније рађена (Ђукић Дејановић, 2018). У истраживању које је у фокусу ове студије, свега 9,69% испитаника са миграционим искуством сматра да је тешко повратницима да буду уклопљени у домаће научне кругове.

Отежана интеграција се најчешће показује тако што повратници не могу да добију заслужено место у научним институтима и универзитетима, не могу да примене искуства и знања, администрација је компликована, мада је „Тачка повратка“, Владин програм то олакшала. Веома често домаћа научна заједница, сматрају испитаници, има став да повратници заузимају место онима који су се мучили да заврше докторате у тежим условима. Други део испитаника мисли да повратници нису добро прихваћени

због сујете научника без миграционог искуства. Када је реч о испитаницима без миграционог искуства, свега 11,9% испитаника сматра да је повратницима тешко да се уклопе. Међутим, чињеница је да велики део о томе и не размишља, па је 46,1% испитаника одговорило да не зна да ли има тешкоће у реинтеграцији ове популације.

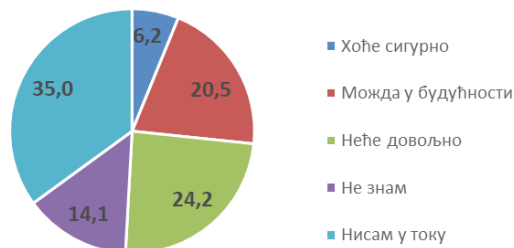
Ставови испитаника према актуелним мерама и програмима државе

Један од делова упитника се односио на ставове испитаника према актуелним мерама, реформама и програмима Фонда за науку, Министарства науке и технолошког развоја и Владе Републике Србије (ИДЕЈЕ, ПРОМИС, КОВИД). Наиме, важно нам је било да сазнамо да ли и у којој мери они могу побољшати услове рада у Србији и тако мотивисати научнике да раде у домаћим лабораторијама, али и дијаспору да са њима сарађују.

На Графикону 14. видимо да већина испитаника из дијаспоре и повратника, њих 159 (35,02%) није упознат са актуелним реформама. Њих 110 (24,23%) сматра да мере нису довољне и од њих, 60 су из иностранства (54,54%), а остали припадају групи повратника. Њих 93 (20,48%) сматра да ће ове мере можда имати ефекта у будућности, 28 (6,17%) испитаника сматра да ће ове мере сигурно допринети развоју науке у Србији, док 64 (14,10%) испитаника не зна одговор на ово питање. Што се тиче испитаника из домаћих институција, само је 3.8% сигурно да ће институционално финансирање побољшати ниво науке у Србији (мишљење након више од годину дана од увођења реформе финансирања), док 49.9% домаћих испитаника заступа став да неће уопште (20.4%) или неће довољно (29.5%), а 20.1% испитаника нема став о реформи финансирања.

Графикон 14. Став испитаника са миграционим искуством према реформама финансирања научно-истраживачких институција и оснивању Фонда за науку Републике Србије (анкетно питање 16).

16. Да ли сматрате да ће недавне реформе финансирања научно-истраживачких институција и оснивање Фонда за науку Републике Србије помоћи да се побољша ниво науке у Србији?

Испитивањем става према мерама (нпр. приоритет при запошљавању, могућност сарадње са дијаспором) којима се стимулише повратак научника у Србију, у смислу њихове адекватности и довољности, опет, највећи број испитаника са миграционим искуством, њих 179 (39,43%) није упознат са мерама, а опет највећи удео чине научници који су и даље у иностранству (155 (86,59%)). Укупно 137 испитаника (30,18%) сматра да би могло да се уради више, а од тог броја, 62 (45,25%) чине научници из иностранста. Да мере нису адекватне изјаснило се 131 испитаник (28,85%) испитаник, од чега је 75 испитаника (57,25%) научника из иностранства. Свега 7 (1,54%) испитаника сматра да су ове мере адекватне и задовољавајуће.

Њихови ставови према мерама Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Фонда за науку које стимулишу сарадњу домаћих и иностраних институција (нпр. Билатерални пројекти, Програм сарадње српске науке са дијаспором итд.) приказани су на Графикону 15. Највећи

процент испитаника 207 (45,59%) је одговорило да би могло да се уради више, док је 141 испитаник (31,06%) је одговорио да није упознат са мерама. Њих 94 (20,71%) сматра да мере нису адекватне, док свега 12 (2,64%) сматра да су мере довољне. Од испитаника који нису упознати са мерама (141), њих 87 (61,70%) су у иностранству, док је 54 (38,3%) у Србији.

Графикон 15. Ставови испитаника са миграционим искуством према мерама Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Фонда за науку које стимулишу сарадњу домаћих и иностраних институција (анкетно питање 13).

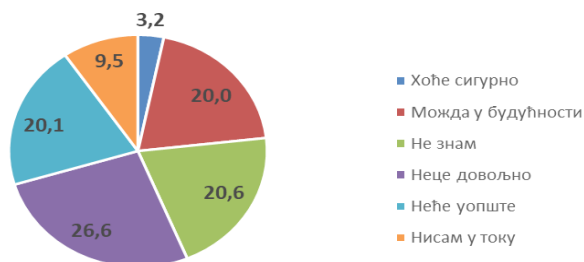
13. Да ли сматрате да су мере које стимулишу сарадњу домаћих и иностраних институција (нпр. Билатерални пројекти, Програм сарадње српске науке са дијаспором итд.) адекватне и задовољавајуће?

Што се тиче одговора испитаника без миграционог искуства, можемо приметити, на основу података сликовито приказаних на Графикону 16. да ни ова популација научника није превише оптимистична у погледу њихове ефикасности.

Графикон 16. Став испитаника без миграционог искуства о мерама Владе Републике Србије које се односе на науку (анкетно питање 19).

19. Да ли сматрате да ће недавне реформе евалуације научно-истраживачких резултата помоћи да се побољша ниво науке у Србији?

Слично је и са ставом ових испитаника о мерама Владе које се односе на подршку билатералној сарадњи научника у земљи и у иностранству – видимо у подацима приказаним у Табели 14. да већина испитаника мисли да би могло да се уради много више када је у питању подршка умрежавању.

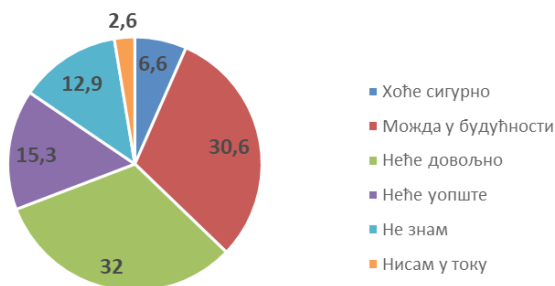
Табела 14. Ставови испитаника без миграционог искуства према мерама Владе које се односе на подстицај сарадње домаћих и страних научних институција.

%	Број	Одговори
62,4	425	Могло би да се уради више
13,8	94	Нисам упознат/а
19,2	131	Нису адекватне
4,6	31	Довољне су

Што се тиче става испитаника из Србије о оснивању Фонда за науку, научници из земље, остају скептични у погледу ефективности овог пројекта. Највећи број њих показује наду да ће резултата бити у будућности, али за сада не види помак - Графикон 17.

Графикон 17. Став испитаника без миграционог искуства према ефикасности Фонда за науку (анкетно питање 18).

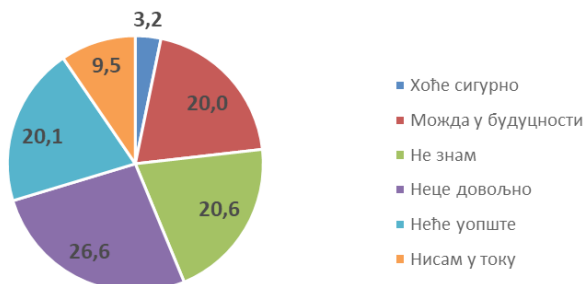
18. Да ли сматрате да ће оснивање Фонда за науку и пројекти које он расписује помоћи да се побољша ниво науке у Србији?

Још једна од мера која је донета од стране Владе Републике Србије јесу и реформе евалуације научно-истраживачких резултата помоћи да се побољша ниво науке у Србији. Ставови испитаника без миграционог искуства према њима, приказани су на Графикону 28. Примећујемо да испитаници нису превише оптимистични ни у односу на ову меру – свега 3,2% испитаника сматра да би она могла да допринесе побољшању стања у науци.

Графикон 18. Став испитаника без миграционог искуства према реформама евалуације научно-истраживачких резултата (анкетно питање 19).

19. Да ли сматрате да ће недавне реформе евалуације научно-истраживачких резултата помоћи да се побољша ниво науке у Србији?

Закључци и препоруке

У овој студији чију основну емпиријску грађу чине подаци прикупљени истраживањем академске заједнице у земљи и у иностранству, анализирани су проблеми са којима се ова популација суочава, а који би се могли разумети као "push" фактори, често одлучујући, да они напусте земљу. Нисмо пошли од негативне стране мобилности ове популације, напротив, става смо да је она за напредак у науци пожељна, већ нам је циљ био да на основу одговора и препорука испитаника уочимо где је (у институцијама и друштвеном систему) неопходно донети реформе које би унапредиле постојећу и мотивисале сваку будућу сарадњу научника који остају у земљи и оних који су отишли. Умрежавање и успостављање чврстих веза са дијаспором једини је начин да одлазак стручњака не сматрамо губитком (иако се из демографског угла то не може порећи), већ потенцијалом будућег развоја друштва. Истраживања успеха западних развијених земаља указују на чињеницу да је управо високообразована дијспора „мотор“ њиховог развоја и успеха у глобалној утакмици. Патенти и иновације, предлози и решења проблема друштва, осмишљени и креирани уз помоћ сакупљеног знања кроз транснационалне мреже сарадње су кључ успеха ових земаља. Стога, важно је имати на уму да су управо експерти из разних области авангарда економског, друштвеног и културног напретка.

Налази истраживања указују да научници из Србије и даље одлазе подстакнути релативно тешком и нестабилном друштвеном ситуацијом у земљи која се дубоко одражава и на њихов лични статус у погледу професионалног ангажовања и економског статуса. С друге стране, формални и неформални системи подршке, у виду препорука пријатеља и колега, као и бројне стипендије и отворена радна места, представља "pull" - привлачеће факторе за наше стручњаке. Земље које бирају су

традиционално емигрантске за становништво са наших простора: Западна Европа и Северна Америка. С друге стране, научници који раде у земљи, иако желе да искусе промену места рада и боравка, за то у великом обиму немају капацитета. При томе, испитаници не наводе економске разлоге одустајања од миграција, већ је реч о емотивним препрекама – везаност за породицу и пријатеље. Емотивни разлози су и главни покретач евентуалног повратка научника из дијаспоре.

Да је социјално окружење уз емотивну подршку блиских рођака и пријатеља важно, указује и податак да испитаници свих група (дијаспора, повратници и научници из Србије који немају миграционо искуство) наводе као главну предност рада у Србији једноставнију и поузданију бригу о деци и подршку од родитеља и пријатеља у формирању здраве породице. Испитаници из Србије, без миграционог искуства, уз то наводе и мањи притисак на послу и флексибилније радно време.

Међутим, прикупљени подаци указују да у нашој науци и друштву постоје бројни проблеми, који у неку руку и спречавају достизање равноправног положаја наших универзитета и института у потенцијалном партнерству са институцијама у свету где су запослени наши научници. На првом месту, испитаници наводе проблеме унутар самих институција што подразумева организацију и осмишљавање рада, постављање руководећег кадра, запошљавање и напредак научника, као и улагања у њихово усавршавање. Томе треба додати и проблеме интеграције научника у академску заједницу након повратка из иностранства. Даље, проблеми друштвеног система, што подразумева опстанак непотизма и недостатак меритократије као и још увек важећи традиционални систем вредности који се одражава на положај жена у научној заједници. Уз то, јавни дискурс није усмерен на подршку науци и информисању јавности

о њеном значају. На крају, испитаници су препознали непостојање континуирано вођене политике усмерене на мотивисање и подршку умрежавању научника који раде у земљи и у иностранству; непостојање умрежености и успостављања заједничких циљева образовно-научног, јавног и приватног сектора; недовољно улагање у науку.

Премда подаци показују да експертска дијаспора највише доприноси кроз сарадњу, подаци показују да велики део научника који раде у Србији не сарађује са колегама из иностранства. Испитаници нису оптимистични када је реч о ефективности донетих мера за подршку сарадње, па евентуално неки ефекат очекују у будућности. Оптимизам се не препознаје ни у њиховом поверењу у реформе и мере Фонда за науку. Наиме, ефекат ових мера се очекује само у будућности и то након темељних реформи и ревизије.

У складу са тим, измењемо и неке препоруке за креирање будућих политика усмерених на подршку домаће науке:

1. Спровести темељне реформе друштвеног система који је предуслов свеукупног и индивидуалног напретка.

То подразумева реформу судства, уређену и мање компликовану администрацију, смањивање непотизма и владавину меритократије, поштовање личности и одсуство дискриминације. Обнова урушених институција у циљу позитивног преображаја друштва за одрживу (ре)интеграцију научника и стручњака у српско друштво и економију.

2. Треба започети и довршити реформу и стандардизацију домаћих института и универзитета ради достизања положаја равноправног партнера у међународној научној сарадњи. Ово се односи на модернизацију студијских програма, подстицање самосталног и иновативног рада у лабораторијама,

модернизацију опреме неопходне за ефикасније извођење наставе као и опреме у лабораторијама која би требало да свима буде доступна. Такође, испитаници наводе да је неопходно увести јасне критеријуме приликом вредновања рада истраживача и избора руководећег кадра.

3. По угледу на друге државе које су препознале важност напретка науке, издвајања за науку морају имати већи удео у БДПу. То је нарочито важно за истраживаче из области природних наука који наводе да немају довољно финансија за истраживачки рад.

4. Недвосмислено јавно подржати научни рад уз стално истицање резултата и неопходности размене знања. Према изјавама испитаника, може се закључити да је јако важно пратити резултате научног рада, а на уштрб досадашње категоризације публикација научника која је била критеријум напретка. Даље, неопходно је подстицати умрежавање научника у земљи једнако као и са дијаспором.

5. Успоставити континуирану сарадњу научних и јавних институција ради заједничког рада на побољшању услова и стандардизације вредновања научног рада. Један од предлога је и да Министарство просвете, науке и технолошког развоја постави портал да научници дају развојне предлоге, било по питању пројеката или јачања/оснивања научних центара. На тај начин би се омогућила директна комуникација са доносиоцима одлука.

6. Држава мора јасно показати да препознаје значај научника који раде у свету и да им упути недвосмислен позив да учествују у домаћим пројектима и у раду домаћих високо-образованих институција. Тиме се сугерише отварање медијског простора за научнике из дијаспоре како би научна а и шира јавност била више упућена у њихов рад и потенцијални значај за развој. Уз

то, треба више подстицати њихово ангажовање у настави као гостујућих предавача и подстицати укључивање у рад института.

7. Потребно је креирати јединствену базу података наших научника у свету која би своју вредност показала приликом регрутовања научника из различитих области за реализацију развојних пројеката, као и у иницирању редовног окупљања и умрежавања научника из земље и из држава широм света. Ова мера би била врло важна за умрежавање научника пошто би на једном месту биле доступне информације о капацитетима и другим карактеристикама научника из дијаспоре, а и остварене или потенцијалне сарадње. Предлог је да база буде део интерактивног сајта, како би и научници из света били у прилици да добију неопходне информације о евентуалној сарадњи или чак и повратку.

Литература:

Антонић, С (2004), „Друштвена основа и садашњи покушај модернизације“, у Милић, А. ур, *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*, Београд: ИСИ ФФ, стр. 19 -37.

Бобић, М, Бабовић, М, (2013) „Међународне миграције у Србији – стање и политике“, *Социологија*, Vol. LV, No. 2. Стр. 209 – 228

Бобић, М, М. Весковић Анђелковић и В. Кокотовић Каназир (2015) *Студија о спољним и унутрашњим миграцијама грађана Србије са посебним освртом на младе*, Београд: ИОМ

Болоњска декларација, Европска зона високог образовања (1999) *Заједничко саопштење европских министара образовања са састанка у Болоњи 19. јуна 1999*. доступно на <http://bolonjska.50webs.com/Bolonjska%20deklaracija.pdf>

Весковић Анђелковић, М. (2019) Потенцијална улога повратника као посредника у партнерству државе и високообразоване дијспоре у Србији, докторска дисертација

Гречић, В. (2010) *Српска научна дијаспора*, Београд: Институт за међународну политику и привреду

Ђукић Дејановић и група аутора (2018), *Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника*, Београд: Центар за живот – да нас буде више и АТЦ

Filipović, J. (2012) *Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization, Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken

ИОМ (1999) *Migration potential in Central and Eastern Europe*, International Organisation for Migration, Geneva

Лазић, М, (2014) „Увод“, у Лазић М. ур, *Економска елита у Србији у периоду консолидације капиталистичког поретка*, Београд: ИСИ ФФ и Чигоја Штампа, стр. 9 – 36.

Лазић, М, (2005) *Промене и отпори*, Београд: Филип Вишњић

Мојић Д. и И. Петровић (2013) „Млади и легитимност друштвеног поретка у Србији“, у *Социологија*, Vol. LV, No. 2. Стр. 229 – 244.

Morokvašić M. (2011) „ Transnational mobility og the Highly Skilled . Chalenges for Serbia and Western Balkans“, in Polovina N. and T. Pavlov eds, *Mobility and Emigration of Professional and Social Gains and Losses*, Beograd: Group 484, Centre for Migration and Intercultural Studies and Institute for Educational Research

Републички завод за статистику (2020) Демографска статистика

Станковић, В (2014) *Србија у процесу спољних миграција*, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Београд, Републички завод за статистику

Томановић, С. и група аутора (2012) *Млади – наша садашњост, истраживање социјалних биографија младих у Србији*, Београд: ИСИ и Чигоја штампа

Zimmermann, K. (1996): European migration: push and pull, *International Regional Science Review*, Vol. 19, No. 1-2

